

Oroszország és a NATO keleti bővítésének vitája az 1990-es években

Lengyel Gábor*

Abstract **Russia and the Debate of the NATO Enlargement in the 1990s.**

One of the most important diplomatic debates of the 1990s evolved around the eastern enlargement of the NATO. In the early years of the foreign policy of the Middle-Eastern countries by now free from soviet influence one major issue was to adapt themselves to the post-cold war world order. All of the countries involved – the Czech Republic, Poland and Hungary in the first round – soon realized that their only option was to get integrated into the western organizations, to NATO in particular. The leading politicians of this organization had their doubts about these countries' capability to adapt to the already developed system of the organization. This is mainly illustrated by the fact that until the middle of the decade there was a lack of real commitment to the enlargement of the alliance. The PfP document of January 1994 may be regarded as a breakthrough. The diplomacy of Moscow became more and more dismissive as to the idea of the eastern enlargement of the NATO. Within a few months an attitude that regarded Russia joining the NATO as a possible perspective gave way to the total rejection of the enlargement. This study aims at exploring the determining points of this debate mainly in the light of the most important documents.

Keywords NATO enlargement, Russia, foreign policy, Central and Eastern Europe

A NATO keleti bővítésének kérdése meghatározta Oroszország külpolitikáját a hidegháborút követő évtizedben. A független Oroszország első másfél évének bizonytalan bel- és külpolitikai iránya után, 1993-tól kezdődően éppen a NATO-bővítés vitája került az orosz külpolitika homlokterébe. A kérdés azonban nem csak Moszkva számára volt döntő fontosságú. Nyugodtan kijelenthető, hogy az egész világpolitikát meghatározta (főleg az USA szerepvállalása miatt), és a hidegháború utáni első évtizedben egyértelműen az egyik legfontosabb nemzetközi kérdés is volt.

Mivel ez esetben nagyon sokrétű, összetett, több szereplős kérdéstről van szó, elkerülhetetlen, hogy röviden kitérjünk az Orosz Föderáció melletti másik két legfon-

* Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar / University of Pécs Faculty of Humanities, Hungary
e-mail: lgaborur@gmail.com

tosabb szereplő helyzetére, törekvéseire. Ezek egyike maga az Észak-atlanti Szerződés Szervezete, amely a kétpólusú világ megszűntével egy sajátos válságba került önmaga meghatározását illetően, illetve a „hogyan tovább?” szempontjának tekintetében is. A NATO és Oroszország mellett a harmadik felet maguk a kelet-közép-európai országok csoportja alkotja, amelyek a legközvetlenebbül voltak érintettek a folyamatban. Ehhez képes viszont sokszor úgy tűnhetett, hogy az észak-atlanti katonai szövetség határainak kelet felé történő esetleges elmozdulása csupán egy stratégiai harc Moszkva és a szervezet között (azon belül is persze Washington szerepe volt meghatározó).

Először is fontos volt a NATO tagállamok számára meghatározni azt, hogy mi lesz a szervezet feladata a hidegháború időszaka után. A Varsói Szerződés felbomlásával ugyanis többen úgy érezték – mind Brüsszelben, mind Moszkvában –, hogy a szervezet funkcióját veszítette, mivel az teljesítette alapvető hidegháborús funkcióját, amire még 1949-ben életre hívták.¹ Meghatározó tényező volt azonban, hogy a kialakult új nemzetközi rendszer sokakat emlékeztetett az első világháború utáni időszakra, főleg ami Kelet-Európát illeti. Akkor is egy nagy birodalom összeomlását követően sok kisebb állam keletkezett, amelyek nem érezhették magukat biztonságban. *„Kelet-Közép-Európa tele lett potenciális mini-weimari köztársaságokkal, amelyek jelentős erőszakot tudnának alkalmazni egymás ellen, paradox módon anélkül, hogy... képesek lennének megvédeni magukat egy nagyobb külső agressziótól.”*²

A NATO korai keleti politikáját még egy körülmény meghatározta: a 80-as évek elején-közepén még semmi jele nem mutatkozott annak, hogy az évtized végére döntő változások fognak bekövetkezni a nemzetközi rendszerben. Míg a második világháború idején már 1943-tól sokan elmélkedtek arról, hogy hogyan lehetne utána új gazdasági- és politikai rendszert kialakítani, addig a 80-as években erről szó sem volt.³ Ez azzal magyarázható, hogy az egyértelmű válságjelek és a gorbacsovi bel- és külpolitikai változtatások ellenére senki nem számolt a Szovjet Birodalom ilyen hirtelen összeomlásával. Minden bizonnyal ez a váratlan fordulat volt az oka annak, hogy az 1990-es évtized közepéig nem beszélhetünk a szervezet részéről kiforrott, határozott Kelet-Európa politikáról, csak az éppen alakuló viszonyokhoz való alkalmazkodásról. Az 1995. szeptemberi *Tanulmány a NATO bővítéséről* című dokumentum megjelenéséig bizonyos jelek utaltak ugyan arra, hogy Brüsszelben komolyan foglalkoznak a térség országainak teljes jogú tagságával, de a határozott elköteleződés hiányzott. Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, ez nagyban volt köszönhető az Oroszországban zajló bizonytalan folyamatoknak, illetve Moszkva kiszámíthatatlanul változó reagálásainak az események kapcsán. E mellett persze a brüsszeli döntéshozók azt is belátták, hogy Oroszország álláspontja igenis számít, s a Kreml együttműködése nélkül nem építhető fel stabil európai és nemzetközi biztonsági rendszer.

A korai dokumentumokból az derül ki, hogy Brüsszelben úgy tekintettek a térségre, hogy annak állapota csak közvetett módon függ össze a szervezet tagállamainak biztonságával. Emellett az is fontos tényező volt, hogy a Szovjetunió 1991. dec-

¹ Orosz részről is megjelent az a javaslat, hogyha már a Varsói Szerződés is megszűnt, oszlassa fel magát a NATO is. Ez egyébként Moszkva szempontjából kontraproduktív módon inkább a tagállamok közötti kapcsolat megerősödéséhez vezetett. (Ld. Szemerkényi Réka: Az átalakuló NATO. In: *Az Észak-Atlanti Szerződés Szervezete. Tanulmányok és dokumentumok.* [Szerk.: Dunay Pál-Tálas Péter]. Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, 1997, 91–156 (a továbbiakban: Dunay-Tálas 1997); 93.

² Ronald D. Asmus–Richard L. Kugler–F. Stephen Larrabee: Building a New NATO. In: *Foreign Affairs* 1993. szeptember/october (volume 72. N° 4.), 28–40; 29.

³ Valki László: A NATO keleti politikájának alakulása. In: *Külpolitika* 1995/1. 63–80.; 64. (továbbiakban: Valki 1995a.)

emberi végső összeomlásáig figyelembe kellett venni az ott zajló folyamatokat, amelyek között egyik eshetőségként számolni lehetett az esetleges visszarendeződéssel is.⁴

A NATO hivatalos dokumentumai között elsőként az 1990. júliusi londoni nyilatkozat hangsúlyozta, hogy a szervezetnek alkalmazkodnia kell a végbement változásokhoz. A nyilatkozatban kijelentik: „*Tudatában vagyunk annak, hogy az új Európában minden egyes állam biztonsága elválaszthatatlanul kapcsolódik szomszédja biztonságához. [...] Az atlanti közösség tagjainak Kelet-Európa országai felé kell fordulniuk, amelyek ellenfeleink voltak a hidegháborúban, és baráti jobbot kell nyújtani feléjük.*”⁵ A dokumentum másik fontos eleme a kelet-európai változások kapcsán, hogy közös nyilatkozattételt javasoltak a Varsói Szerződés tagállamainak, jelentsék ki, hogy többé már nem ellenfelei egymásnak.⁶ Emellett felhívást fogalmaz meg a Szovjetunió és a többi kelet-európai állam vezetői felé, hogy „...*tartsanak fenn rendszeres diplomáciai kapcsolatot a NATO-val. Ez lehetővé teszi, hogy megosszuk velük gondolatainkat és szándékainkat a változás ezen történelmi szakaszában.*”⁷

Ahogy már utaltunk rá, az évtized legelején, a brüsszeli lelegején, az európai biztonságot fenyegető legnagyobb kihívásnak még mindig a szovjet hadsereget tekintették. Erre utal a Védelmi Tervező Bizottság és Atomtervező Csoport 1990. decemberi brüsszeli nyilatkozata is, amelyben kijelentik: „*Az ellenfélként való szembenállás megszűnése ellenére az óvatosság azt követeli, hogy a NATO kiegyensúlyozza a Szovjetunió megmaradt katonai képességeit.*”⁸ Az ehhez hasonló utalások azt az érzetet kelthették az érintett államok vezetőiben, hogy a szervezet igyekszik garantálni a térség biztonságát egy esetleges moszkvai negatív fordulat esetére. Ám az is egyértelmű volt a szervezet számára, hogy a NATO semmilyen nemzetközi jogi garanciát nem tud nyújtani a kelet-európai államoknak, s stratégiájában a legfontosabb elem az esetleges szovjet revansizmus visszaszorítása annak érdekében, hogy az 1989-es történelmi változások megőrződjenek.⁹

A NATO részéről a következő fontos lépésnek – amikor a partnerségnek már kézzelfogható eredménye volt – az 1991. novemberi római nyilatkozat tekinthető, ahol amellett, hogy meghirdették a szervezet új stratégiai koncepcióját, döntöttek a kelet-európai országokkal kialakult kapcsolat intenzívebbé tételéről és intézményesítéséről. Ez az Észak-atlanti Együttműködési Tanács (NACC) felállításával valósult meg.¹⁰ Ebben a szervezetbe a NATO 16-ok képviselői mellett a kelet-közép-európai, valamint a balti államok képviselői kaptak meghívást. Ez a fórum mindenképp előrelépést jelentett abban az értelemben, hogy szervezeti keretet biztosított az együttműködésnek.¹¹ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a résztvevő országok nem élvezhet-

⁴ Elegendő, ha csak az 1991 augusztusi konzervatív puccs-kísérletre gondolunk, amikor a NATO nyilatkozatban ítélte el Gorbacsov alkotmányellenes elmozdítását. (*The Situation in the Soviet Union. 1991. augusztus 21.* http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23855.htm)

⁵ Nyilatkozat az Észak-atlanti Tanács ülésén résztvevő állam- és kormányfők csúcsértekezletéről. London, 1990. július 5–6. In: *A változó NATO. Dokumentumok 1989–1994.* Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, 1994. 100–105; 101. (továbbiakban: Londoni Nyilatkozat)

⁶ Londoni Nyilatkozat, 101.

⁷ Londoni Nyilatkozat, 101.

⁸ Védelmi Tervező Bizottság és Atomtervező Csoport. Brüsszel, 1990. december 6–7. In: *A változó NATO. Dokumentumok 1989–1994.* Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, 1994. 106–110; 106.

⁹ Valki 1995a, 65.

¹⁰ Gorka Sebestyén: Az Észak-atlanti Együttműködési Tanács és a Békpartnerség. In: Dunay–Tólas 1997, 193–209; 194. (továbbiakban: Gorka 1997.)

¹¹ A NACC tagjai rendszeresen összeültek, tanácskozásokon vettek részt a NATO Katonai Bizottságával, az Észak-atlanti Tanáccsal (NAC), amely a NATO legmagasabb döntéshozó szerve. Emellett konzultációs lehetőséget biztosított olyan speciális kérdésekben, mint például a haderő felépítése, parancsnoki struktúra,

ték semmilyen formában a NATO biztonsági garanciáit. Ennek ellenére nem lehet alábecsülni a NACC létrehozásának jelentőségét, hiszen a későbbiek figyelembe véve is, ez a szervezet adott először megfelelő kereteket ahhoz, hogy a hidegháború időszaka alatt egymással ellenségesen szemben álló katonai elitek közvetlenül érintkezzenek egymással.¹²

A NATO szerepe természetesen a későbbiekben is meghatározó maradt, azonban úgy gondolom, hogy érdemes az alakuló orosz külpolitikai döntéshozattal párhuzamosan tárgyalni.

A következőkben néhány olyan szempontra kell röviden felhívni a figyelmet, amely megvilágítja azt, hogy a brüsszeli döntéshozók szempontjából miért nem volt egyértelmű a szervezet keleti irányú bővítése, illetve melyek voltak azok az okok, amelyek miatt sok esetben időhúzásra kényszerültek. A legalapvetőbb problémát az okozta, hogy milyen változásokat jelentenének az újonnan felvett országok a NATO kialakult katonai doktrínájára, haderő struktúrájára, vagy döntéshozatali mechanizmusára nézve. Azaz röviden: a kompatibilitás problémája, vagyis hogy olyan haderőket kellene a szervezetbe integrálni, amelyek hosszú időn keresztül nem csak hogy más, de ellenséges katonai kultúrában nevelkedtek. Mivel már ekkor tudni lehetett, hogy a bővítés több körben fog zajlani, felmerült olyan érv is, miszerint a felvettek és a kívül maradók között feszültség alakulhat ki. Sokkal valószínűbb volt azonban, hogy az első körben kimaradt államok haragja inkább fordult volna a brüsszeli döntéshozók, mint a felvett országok irányába.¹³

Meghatározó dilemma volt a NATO részéről, hogy az újonnan felvett országok teljes jogú tagsága milyen mértékben járulna hozzá az észak-atlanti térség egészének biztonságához.¹⁴ Nagyon sokan fogalmazták meg véleményüket azzal kapcsolatban, hogy az új államok csatlakozása inkább növelné a kockázatokat, és újabb veszélyforrásokat teremtene. Az ezeket az álláspontokat hangsúlyozó diplomaták elsősorban a nemzetiségi feszültségek oldaláról közelítették a térség viszonyaihoz. Nagy hatást gyakorolt rájuk az éppen zajló délszláv háború, s ennek párhuzamaként tartottak attól, hogy a Balkántól északra is kitörhetnek hasonló konfliktusok. Tény, hogy például a magyar kisebbség tekintetében konfliktusok álltak fenn a magyar és a szlovák, illetve a román kormány között. A nyugati politikusok részéről mégis mindenképp túlzott volt a jugoszlávhoz hasonló eseményektől tartani, csupán annak földrajzi közelsége miatt.¹⁵

A legmeghatározóbb érv azonban – ahogy később látni fogjuk – végig az orosz diplomácia változó hozzáállása volt, ami nagyon hosszú utat járt be az elutasítástól az elfogadásig.

vagy a légi forgalmi irányítás, de szerepet kapott a NATO-val kapcsolatos információk terjesztésének elősegítése is. (Nyilatkozat az Észak-atlanti Tanács ülésén résztvevő állam- és kormányfők csúcsértekezletéről. Róma, 1991. november 7–8. In: *A változó NATO. Dokumentumok 1989–1994.* Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, 1994. 137–144; 141.)

¹² Valki 1995a, 72.

¹³ Valki László: *Érvek és ellenérvek.* In: *Az Észak-Atlanti Szerződés Szervezete. Tanulmányok és dokumentumok.* [Szerk.: Dunay Pál-Tálas Péter]. Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, 1997. 159–192; 170. (továbbiakban: Valki 1997.)

¹⁴ Ez azért is volt meghatározó kérdés, hiszen a szervezetet megalapító Washingtoni szerződés 10. cikkében ez alapfeltételként szerepel: „10. cikk. *A Felek egyhangú megegyezéssel a Szerződéshez való csatlakozásra hívhatnak meg minden más európai államot, amely képes arra, hogy elősegítse a Szerződés elveinek továbbfejlesztését és hozzájáruljon az észak-atlanti térség biztonságához. [...]*”

(Észak-atlanti Szerződés, Washington, 1949. április 4.) http://www.mfa.gov.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Biztonsagpolitika/NATO_dokumentumok/

¹⁵ Valki 1997, 177.

A kelet-közép-európai államok¹⁶ csatlakozási szándékát is több tényező determinálta, az ő részükről azonban a kezdetektől egyértelmű volt a szándék. Ebben Meghatározók voltak a rég- és a közelmúlt történelmi tapasztalatai. Ezek az államok ugyanis az elmúlt évszázadokban csak nagyon rövid időszakokban dönthettek saját sorsuk felől. Igaz ez különösen a hidegháború évtizedeire, amikor a blokkpolitika határozta meg külpolitikájukat. Ezzel összefüggésben a függetlenség kezdeti időszakában ösztönzőleg hatott, hogy az orosz belpolitikai viszonyok igencsak rendezetlenek voltak, s számolni lehetett akár a szovjet birodalmi külpolitika visszatérésével is. A legmeghatározóbb érv azonban az volt, hogy ezek az országok nagyon sok tekintetben inkább a nyugathoz kötődnek, s ez határozza meg csatlakozási szándékukat.

Az 1989-1990-es fordulat után ugyanis elvileg több lehetőség is adódott volna külpolitikai konstrukciójuk kialakítása tekintetében. Alapvetően három olyan kül- és biztonságpolitikai nézetrendszer kell megemlítenünk, amelyek – eltérő időszakokban és intenzitással – lehetőségként bukkantak fel ezen országokban. Az egyik a „semlegesség”, amelyet a Varsói Szerződés felbomlása, illetve az észak-atlanti integráció közeli elérhetetlensége támasztott alá. Ennek egyik alternatívájaként jelentkezett a „közép-európai” opció, amely a térség államainak együttműködését próbálta szorosabbra fogni (Ld. Visegrádi együttműködés), s intenzív együttműködéssel regionális biztonságpolitikát kialakítani. Végül pedig a több tekintetben összefüggő „nyugat-európai”, illetve „észak-atlanti” elköteleződés.¹⁷ Az utóbbi kettő azért is függ össze, mert a kelet-közép-európai országok a nyugati integrációt komplex folyamatnak fogták fel. Az évtized kezdetén, a gazdasági-társadalmi átalakulás korai időszakában egyértelmű volt, hogy az Európai Közösséghez való csatlakozás nagyon távoli, de belátták, hogy az integrációt nagyban elősegíti, ha az észak-atlanti térség katonai szövetségének tagjaivá lesznek.

A hidegháborús ellenállás végeztével a NATO vezető nagyhatalmában, az Egyesült Államokban is kételyek merültek fel a külpolitika további irányát tekintve. Washingtonban egyre többen érezték úgy, hogy a közvetlen konfrontálódás veszélye Európában a Szovjetunió szétesésével elmúlt, s emiatt végleg ki kell vonulniuk a kontinensről. Ez az elképzelés tulajdonképpen az Egyesült Államok 1920-30-as években jellemző izolációs politikáját vette volna újra elő.

Bill Clinton amerikai elnök számára, amikor 1993. január 20-án hivatalba lépett, nem a külügyek voltak a legfontosabbak. Inkább a belügyekre akart koncentrálni, amelyeket egybehangzó vélemények szerint a Bush kormányzat elhanyagolt¹⁸, többnyire a Szovjetunióval folytatott leszerelési tárgyalások miatt. Azonban az európai kérdések rövid idő elteltével az Egyesült Államokban is újra előtérbe kerültek. Ez különösen három probléma körül látszott kirajzolódni: háború, illetve vérontás a Balkánon, amely kapcsán egy rég elfeledett fogalom, az etnikai tisztogatás újra megjelent a köztudatban. A következő kérdés Oroszország már említett belső helyzete 1993 folyamán, az alkotmányos krízis, amely egyre növekvő instabilitást szült, ami ekkor a

¹⁶ Mivel a Kelet-Közép-Európa kifejezés nagyon képlékeny, változó fogalom, s a történelem során sokszor sokan meghatározták, szükségesnek érzem hangsúlyozni, hogy ebben az esetben ez a régió azokat a magukat közép-európainak tartó országokat foglalja magába, amelyeket bizonyos kulturális, történelmi és vallási kapcsolatok Nyugat-Európához kötnek, de ezek a szálak a történelem folyamán több esetben megszakadtak (legutóbb 1945 és 1990 között). Azok az országok tehát, amelyek a második világháború után a szovjet blokkhoz tartoztak, de kívül estek az Oroszországhoz történelmileg és kulturálisan szorosan kötődő országok csoportján. A bővítés első körét figyelembe véve tehát elsősorban Magyarország, Csehország és Lengyelország. (Balogh András: Kelet-Közép-Európa és a NATO-bővítés. In: *Külpolitika* 1997/3. 3–17; 3.)

¹⁷ Ld. erről részletesen: Tóth Péter: A visegrádi országok és a NATO. In: Dunay–Tóth 1997, 229–260.

¹⁸ Donald D. Asmus: *A NATO kapunyitása*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2003. 51. (továbbiakban: Asmus 2003.)

Nyugat elsősorú félelme volt az Oroszországban zajló folyamatok miatt. Végül pedig a kelet-közép-európai államoknak az a törekvése, hogy a nyugati táborban kössenek ki.¹⁹ Ezek részéről a NATO, és az Európai Közösségi tagság iránti elköteleződés tulajdonképpen 1991-től már meghatározó volt. Határozott nyugati válasz hiányában azonban a probléma ekkor még nem foglalt el súlyponti helyet az orosz külpolitikában.²⁰

Mielőtt rátérnénk az orosz külpolitika NATO-bővítéssel kapcsolatos álláspontjaira, fontos, hogy röviden kitérjünk az amerikai elképzelésekre is, már csak azért is, mert az orosz–amerikai kapcsolatok végig jelentősek maradtak, s azok alakulása párhuzamosan hatást gyakorolt a NATO-val kapcsolatos moszkvai álláspontokra. Clinton elnök egyik fontos feladatának tekintette az Oroszország-politika kiteljesítését, amihez véleménye szerint a Bush adminisztráció bátortalanul állt hozzá, s ezzel nagy történelmi lehetőséget szalasztott el. A Clinton-kormányzat jobban felismerte a helyzetet. Az az általános vélemény kezdett kialakulni Washingtonban, hogy a hidegháború után az Egyesült Államok előtt álló legnagyobb feladatok egyike az oroszországi demokratikus átmenet megszilárdítása, s végül az ország integrálása a nemzetállamok nyugati közösségébe.²¹

A NATO-bővítés mellett a boszniai viszály is jelentős fejtörést okozott a Clinton adminisztrációnak. A Balkánon kialakult helyzet viták sorát váltotta ki. A fő kérdés az volt, hogy Washingtonnak be kell-e avatkoznia, és ha igen, milyen mértékben. Ez azzal függött össze, hogy a Clinton kormányzat korai időszakában felmerült az izolációs politika lehetősége is. Ez teljes távolmaradást jelentett volna az európai ügyektől. James Chace, amerikai külügyi szakértő ki is jelentette, hogy a „*Clinton adminisztráció külpolitikájának legjelentősebb vonása eddig a nyugati szövetség összeomlása volt.*”²²

Az Egyesült Államok ekkori külpolitikájának alakításában jelentős szerepe volt annak is, hogy a kelet-közép-európai, volt szocialista országok részéről ebben az időszakban egyre erőteljesebben mutatkozott meg a belépés, a társulás szándéka. Ezekben az országokban úgy érezték, hogy a második világháború utáni történelmi folyamatok sodorták őket a keleti blokkba, pedig ők igazából a Nyugathoz tartoznak, a nyugati értékeket vallják.

1993 folyamán Clinton elnök tárgyalásokat folytatott Lengyelország, Csehország és Magyarország vezetőivel. Ezeken a tárgyaló partnerek érveket sorakoztattak fel a csatlakozás szükségessége mellett. Szembetűnő, hogy indokaik között az egyik legfontosabb érv az volt – a már említett meghatározó stratégiai okok hangsúlyozásán túl –, hogy még mindig tartanak Oroszországtól, mint a biztonságukat fenyegető legnagyobb kockázattól. Az oroszok elleni védelem szempontjából nem bíztak a nyugat-európai országokban, csak a hidegháborút követő időszak egyetlen szuperhatalmában, az Egyesült Államokban. A NATO csatlakozás szemükben alapvető szükségként jelent meg, ezzel akarták biztosítani, hogy „*országuk soha többé ne váljon a gonosz nacionalizmus és geopolitika prédájává, amely oly sok tragédiát okozott eddig Európa azon részében, ahol élnek.*”²³ Április 20-án először a cseh Václav Havellel találkozott az amerikai elnök. A cseh vezető szerint a „*legnagyobb gond az, hogy vákuum-*

¹⁹ Asmus 2003, 51.

²⁰ Nagy László: *Oroszország és a NATO együttműködése*. Budapest, Híd Európában Közhasznú Egyesület, 2006. 38. (továbbiakban: Nagy 2006.)

²¹ Asmus 2003, 53.

²² Idézi: Asmus 2003, 57.

²³ Asmus 2003, 58.

ban élnek”²⁴, elsősorban ezért szeretnének csatlakozni a szervezethez. Felhívta Clinton figyelmét arra is, hogy „a NATO-hoz és az EU-hoz való csatlakozás központi szerepet játszik a demokrácia fejlesztésében, nem csupán Kelet-Európában, hanem az újonnan függetlenné vált országokban is”.²⁵ Másnap Lech Wałęsa a lengyelek képviselőjében Havellal teljesen egybehangzóan érvelt. Csupán annyi eltérés volt a két vezető érvei között, hogy a lengyel történelmi tapasztalatok miatt az orosz fenyegettség erőteljesebben jelent meg mondandójában. Úgy fogalmazott, hogy „mindannyian féltünk Oroszországtól...” és „ha Oroszország ismét agresszív külpolitika mellett döntene, az agresszió Lengyelország és Ukrajna ellen irányulna”.²⁶

Az amerikai elnökben mély nyomokat hagyott a kelet-közép európai országok vezetőinek érvelése, s ez döntő lökést adott ahhoz, hogy ne az izolációs külpolitikai kurzus kerekedjen felül Washingtonban. A három ország külpolitikai koncepciójában pedig prioritást élvezett a mihamarabbi sikeres NATO-csatlakozás. Ebben az alaphelyzetben kezdődött el az a vita, amely hosszú ideig meghatározta az orosz külpolitikát.

A 90-es évek elején még nem úgy tűnt, hogy ez a kérdés konfliktus-forrássá válhat Oroszország és a Nyugat között. A NATO-ban sem volt kérdőjel az ügy kapcsán. Nem volt közvetlen célja, hogy növelje tagjai számát, orosz részről pedig ekkor volt a legnagyobb a bizalom a Nyugat irányában. 1993. augusztus közepén Jelcin elnök ki is jelentette Varsóban, hogy nem látja akadályát annak, hogy Lengyelország, vagy bármely kelet-közép-európai ország a NATO tagja legyen.²⁷ Az ekkor közzé tett hivatalos nyilatkozat szerint: „Az elnökök érintették Lengyelország NATO-ba való belépése szándékának kérdését. L. Wałęsa elnök ismertette az erre vonatkozó ismert lengyel álláspontot, amit B. N. Jelcin megértéssel fogadott. Perspektivikusan a szuverén Lengyelország ilyen irányú döntése, amely az összeurópai integrációra irányul, nem áll ellentétben más országok érdekeivel, beleértve Oroszország érdekeit is”.²⁸ Ezzel ellentétben, alig egy hónap elteltével az amerikai elnöknek írt, szeptember 15-én kelt levelében már teljesen más hangon nyilatkozik az orosz elnök²⁹: „Kétségtelen, hogy nemcsak az ellenzék, hanem a mérsékeltek is úgy tekintenének egy ilyen lépésre, mint az ország újbóli elszigetelésére, amely akadályozza az utóbbi csatlakozását az euroatlanti térséghez... Általában véve azt szeretnénk, ha a NATO-hoz való viszonyunk valamivel magasabb hőfokú lenne, mint a NATO viszonya Kelet-Európával.”³⁰

Az orosz elnök véleményének hirtelen változása mögött az állt, hogy a Szovjetunió széthullását is megért orosz diplomaták egyre nagyobb része kezdett visszaemlékezni egy megegyezésre, amely szerint a német egyesítés létrejötte után a NATO vállalja azt, hogy nem terjeszkedik túl az Odera-Neisse vonalon.³¹

A vita, illetve az orosz ellenkezés alapja az volt, hogy a bővítési szándékot Nyugaton és Moszkvában különbözőképpen ítélték meg. Clinton elnök a kelet-közép-európai országok támogatását, integrálását párhuzamos folyamatként képzelte el az-

²⁴ Asmus 2003, 58.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Nagy Gábor: A NATO és Oroszország. In: *HVG*, 1994. május 27. (21. szám.) 22–23 (a továbbiakban Nagy Gábor 1994).

²⁸ A nyilatkozatot idézi: Póti László: Potenciális tagból potens opponens: a NATO bővítés egyhangú orosz vitája. In: Dunay–Tálas 1997, 211–227.; 214–215. (továbbiakban: Póti 1997.)

²⁹ <http://www.nytimes.com/1993/10/02/world/yeltsin-opposes-expansion-of-nato-in-eastern-europe.html>

³⁰ Idézi: Valki László: Szeret, nem szeret... A NATO-kibővítés kérdőjelei. In: *Külpolitika* 1995/3. 97–125.; 116. (továbbiakban: Valki 1995b.)

³¹ Nagy Gábor 1994, id. hely.

zal, hogy Oroszországot stabil, demokratikus állammá tegyék.³² Tudta jól, hogy az oroszországi reformok sorsa bizonytalan, de egy pillanatig sem gondolta azt, hogy Moszkva rövid távon katonai fenyegetést jelentene akár Európa, akár az USA számára. Nem egy új feltartóztatási politika állt az amerikai elképzelések központjában, hanem egy demokratikus Oroszországgal kialakított új, együttműködésen alapuló kapcsolat megteremtése. Az amerikai demokrata párti kormányzat olyan stratégiát szeretett volna kialakítani, amely lehetővé teszi a NATO-bővítést a demokrácia megszilárdítása érdekében is, egyszersmind támogatja a demokratikus reformokat Oroszországban. Ezzel pedig létrehozná egy olyan struktúra alapjait, amely képes szembeállni a hidegháború utáni világban fellépő új fenyegetésekkel.

Ezzel szemben az orosz politikai elit általános véleménye teljesen más alapokon állt. A majd 1996 januárjában a külügyminiszeri poszton Kozirjevét váltó Primakov, aki ekkor a Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének volt az igazgatója, azon a véleményen volt, hogy ha a NATO a kelet-közép-európai országokat tagjai közé fogadja, Moszkva katonai válaszlépéseket fog tenni, ugyanis az orosz nép ezt hidegháborús reflexből ellene intézett támadásként fogja értékelni.³³ Vagyis az orosz diplomaták nagy többségében az a vélemény alakult ki, hogy újfent megpróbálják elszigetelni Moszkvát. Az ő szempontjukból ez a Nyugat geopolitikai offenzívájának minősült, azzal a céllal, hogy geopolitikailag is kiaknázzák a hidegháborús győzelmet, s a kialakult „semleges” zóna országait a saját katonai szervezetükbe integrálják.

Jelcin 1993. augusztusi, Varsóban elhangzott nyilatkozata kezdetét, és hosszú időre egyben végét is jelentette a bővítéssel kapcsolatos pozitív orosz hozzáállásnak. Az 1993. szeptemberi Jelcin levéllel tehát megindult a NATO-ellenes politikai offenzíva. Ezt követően novemberben katonai doktrína formájában jelent meg a bővítés elutasítása. Ez a doktrína az Orosz Föderációt kívülről érintő katonai veszélyek létező és potenciális forrásai közé sorolja a katonai tömböknek és szövetségeknek Oroszország érdekei kárára való kiszélesítését.³⁴ Ez az állásfoglalás ugyan nem nevezi meg konkrétan a NATO-t, de az adott körülmények között egyértelmű, hogy a szervezet bővítésével kapcsolatos.

Fontos állomást jelentett 1993 végén az Orosz Föderáció Hírszerző Szolgálatának NATO-jelentése, más néven a Primakov-jelentés. Ez pro-kontra vizsgálja a NATO-bővítés kérdését, illetve annak esetleges hatásait. Összességében arra a megállapításra jut, hogy a szervezet bővítése még egyáltalán nem eldöntött folyamat, túl sok bizonytalanság és érdekellentét van az érintettek között. A NATO megítélése kapcsán a legnagyobb problémának azt tekinti, hogy a szervezet nem változtatta meg alapvető hidegháborús jellegét, illetve a szövetségnek továbbra is az a fő célja, hogy fenntartsa a stratégiai egyensúlyt Európában.³⁵

A jelentés által szintén a NATO-nak tulajdonított jellemző, hogy a szervezet feladatának tekinti a kelet-európai mellett a közép-ázsiai térség biztonságának szavatolását is, ami pedig Oroszország számára nagyon kedvezőtlen geopolitikai helyzetet teremthet.³⁶ Ezekre a kihívásokra Oroszországnak mindenképp reagálnia kell. Vagy úgy, hogy növeli katonai erejét, vagy pedig megbékél a biztonsági egyensúly megbomlásával. Moszkva számára a bővítés katonai szempontból megkövetelte a védelmi koncepció teljes átgondolását. A dokumentum fő jelentősége az volt, hogy véget

³² Asmus 2003, 61.

³³ Nagy Gábor 1994, id. hely.

³⁴ Az Oroszországi Föderáció katonai doktrínájának alapelvei. 1993. november 2. In: *Oroszország. Tények és adatok 1995*. [Szerk.: Nanovszky György] Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995. 149–163; 150.

³⁵ Nagy 2006, 40.

³⁶ Póti 1997, 216.

vetett az Oroszország pozíciójának tisztázatlanságából felmerülő problémáknak, s először sorolja fel a bővítés Oroszországra gyakorolt lehetséges hatásait, illetve számba veszi az elképzelhető válaszlépéseket.³⁷

Az orosz külpolitikában a bővítés kapcsán megjelenő erőteljesebb retorika sikeresnek bizonyult. 1994 januárjára a csatlakozás átmenetileg lekerült a NATO napi-rendjéről. A csatlakozási tárgyalások elindítása helyett hozták létre a PfP (Partnership for Peace – Partnerség a békéért) programot. A programnak az volt a fő célja, hogy a lehetséges csatlakozásig valami perspektívát kínáljon az érintett országoknak. Ahogy John Major akkori angol miniszterelnök fogalmazott: „*nesze semmi, fogd meg jól*”.³⁸ A Békepartnerség programja azonban mégis jelentős lépésnek tekinthető több szempontból is. A deklaratív megnyilvánulások után, ugyanis a NATO részéről bizonyos gyakorlati irányba történő elmozdulás történt. Egyrészt először jelentek meg a katonai szervezet részéről bizonyos garanciák. A felhívás kimondja, hogy a „*NATO kész konzultálni a Békepartnerség bármely aktív résztvevőjével, ha az úgy véli, hogy közvetlen veszély fenyegeti területi épségét, politikai függetlenségét vagy biztonságát*”.³⁹ Ezt sokan úgy értelmezték, hogy a szervezet kész beavatkozni a térség országaiban akár katonailag is, ha biztonságuk forog kockán. A legfontosabb változást azonban a NACC létrehozása után az jelentette, hogy a PfP-ben résztvevő országokat meghívták közös hadgyakorlatok tartására.⁴⁰ Ezek összehangolására pedig felkérték a programban résztvevő országokat, hogy küldjenek állandó összekötő tiszteket a NATO brüsszeli központjába, illetve a belgiumi Monsban létesített Partnerségi Összehangoló Sejthez.⁴¹

A PfP keretdokumentumában egyik legfőbb célként azt emelik ki, hogy annak feladata előmozdítani a NATO-val folytatott együttműködés katonai kapcsolatainak fejlesztését olyan fontos területeken, mint a közös tervezés, kiképzés és gyakorlatok.⁴² Nagy jelentősége volt annak is, hogy minden egyes országnak a NATO-val együttműködve kellett kidolgoznia az egyéni partnerségi programot, ami bizonyos szempontból versenyhelyzetet teremtett az országok között, s úgy érezhették, hogy sorsuk a saját kezükben van. Ez a tárgyalási forma a csatlakozni kívánó országoknak bizonyos manőverezési lehetőséget kínált. A benyújtott dokumentumnak ugyanis tartalmaznia kellett, hogy „*milyen lépésekkel kívánja megvalósítani a partnerség politikai céljait, és milyen katonai és egyéb képességeket ajánl fel a partnerségi tevékenységekhez*”.⁴³ Ez pedig azt jelentette, hogy nem mint országcsoporthoz tekintenek a régió országaira Brüsszelben, hanem mindenki lehetőségei szerint alakíthatja ki integrációs politikáját.

A PfP-vel azonban nem érték el a kívánt eredményt. Az 1994-es év folyamán mind a csatlakozni kívánó kelet-közép-európai országokban, mind Moszkvában nőtt a felháborodás. Az orosz diplomácia úgy értékelte, hogy az új elnevezésű program az

³⁷ Nagy 2006, 40.

³⁸ Lipovecz Iván: NATO-csúcs. In: *HVG*, 1994. január 15. (2. szám.) 7–10.

³⁹ Partnerség a békéért: felhívás. Brüsszel, 1994. január 10–11. In: *NATO dokumentumok 1994–1999*. [Szerk.: Gazdag Ferenc] Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, 1999. 297–298; 297 (továbbiakban: Partnerség a békéért: felhívás 1994).

⁴⁰ A NACC létrehozása a szervezeti keretek kialakítását tekintve ugyan jelentős állomás volt, mivel azonban csak konzultációs szerepet töltött be, egyszerűen csak mint „talking shop”-ot emlegették.

⁴¹ Partnerség a békéért: felhívás 1994, 298.

⁴² Partnerség a békéért: keretdokumentum. In: *NATO dokumentumok 1994–1999*. [Szerk.: Gazdag Ferenc] Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, 1999. 299–301; 299 (továbbiakban: Partnerség a békéért: keretdokumentum 1994).

⁴³ Partnerség a békéért: keretdokumentum 1994, 300.

érintett országok automatikus csatlakozását jelenti.⁴⁴ A kelet-közép-európai országok pedig azzal szembesültek, hogy a NATO-ban még mindig komolyan veszik Moszkva véleményét, s nem mernek határozott lépéseket tenni. Úgy ítélték meg, hogy a NATO különleges viszonyt kezdett kialakítani Moszkvával a fejük felett.⁴⁵ Ráadásul azzal az Oroszországgal, amely egyre inkább kezdi nagyhatalmi ambícióit hangoztatni.⁴⁶ Hamar felismerték: annak ellenére, hogy az oroszok kerültek ki vesztes félként a hidegháborúból, s gazdasági erejük is harmadrangú volt, jelentős atomerővel rendelkeztek. Ezt az Egyesült Államokban is tudták, ezért a Nyugat fő célja is az lett, hogy úgy valósítsák meg a bővítést, hogy az ne vezessen szakításhoz Moszkvával.⁴⁷

A viszonylagos enyhülést a NATO–orosz–amerikai kapcsolatrendszerben az jelentette, hogy Moszkva végül is 1994. június 22-én csatlakozott a PfP-programhoz. Ez egyben arra is utalt, hogy az orosz diplomácia a beletörődés jeleit mutatta a szervezet bővítésének kapcsán, s a kérdés már nem úgy merült fel, hogy „lesz-e?”, hanem hogy „mikor és hogyan?”. A csatlakozási dokumentum aláírása azért is tűnt viszonylagos győzelemnek Moszkva számára, mert az több helyütt is kiemeli Oroszország jelentőségét a felépítendő európai biztonsági struktúrában. Az egyezmény második cikke pedig kimondja: „*A Szövetség és Oroszország megállapodott abban, hogy továbbfejlesztik a széles körű egyéni partnerségi programot Oroszország méreteinek, jelentőségének és képességeinek megfelelően.*”⁴⁸

Ezek után azonban megismétlődni látszottak az 1993. augusztusi és szeptemberi események. Az 1994. júniusi megállapodással ugyanis úgy tűnt, hogy az orosz diplomácia számára viszonylag megfelelő pozícióba jutott, s még annyira vágyott nagyhatalmi szerepét is elismerték (még ha csak deklaratív formában is). Mindezek ellenére azonban Jelcin elnök az 1994. decemberi, Budapesten rendezett EBEÉ csúcstalálkozón⁴⁹ újfent bírálta a NATO keleti bővítésének tervét, s vissza is vonult a Békepartnerségtől.⁵⁰ Ez ismételten az álláspontok megmerevedéséhez vezetett, de mindegyik fél igyekezett megoldást találni.

1995. január elején az Egyesült Államok kormányzatán belül közzé tett amerikai stratégiai doktrína jól tükrözi Washington álláspontját. A kormányzat fő célját abban jelölte meg, hogy olyan formális NATO–orosz megegyezést kell létrehozni, amely meggyőzi Moszkvát, hogy a szervezet bővítése nem ellene irányul, s nem is azzal a céllal valósul meg, hogy Oroszországot marginális helyzetbe hozza az európai biztonsági rendszerben.⁵¹ A doktrína többi része azonban arról is bizonyosságot ad, hogy nem minden áron keresték az orosz fél beleegyezését. Elutasítja például azt az orosz követelést, hogy a NATO és Oroszország külön kapcsolatot létesítsen még a bővítés előtt,

⁴⁴ Nagy Gábor 1994, id. hely.

⁴⁵ A speciális kapcsolat kialakítására Moszkvában is megvolt az igény. Jelcin elnök egyik beszédében hangsúlyozza, hogy „*megoldandó feladat a NATO-val kötendő megállapodás paramétereit gyakorlati kidolgozásának meggyorsítása azzal a céllal, hogy ne csak ne maradjunk le a többi országtól, de az élre kerüljünk, különösen a katonai együttműködés kialakításában.*” Részlet Jelcin elnök 1994. február 24-ei beszédéből a Szövetségi Tanácsban. In: *Oroszország. Tények és adatok 1995.* [Szerk.: Nanovszky György] Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995. 289–292; 291.

⁴⁶ Nagy Gábor 1994, id. hely.

⁴⁷ Asmus 2003, 164.

⁴⁸ *Az Észak-atlanti Tanács és Andrej Kozirjev orosz külügyminiszter közötti tárgyalások következtetéseinek összefoglalása.* Brüsszel, 1994. június 22. In: NATO dokumentumok 1994–1999. [Szerk.: Gazdag Ferenc] Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, 1999. 124–125; 125.

⁴⁹ Az EBEÉ a budapesti csúcstalálkozón alakul át szervezetté. A neve ekkortól Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ).

⁵⁰ Nagy Gábor: Orosz–amerikai csúcs Moszkvában. In: *HVG*, 1995. május 6. (18. szám.) 23–25 (a továbbiakban: Nagy Gábor 1995).

⁵¹ Asmus 2003, 165.

illetve kizárja annak a lehetőségét is, hogy Oroszország helyet kapjon a NATO-n belül, vagy valamilyen politikai tagságra szert tegyen, ahogy azt az oroszok szeretnék volna.⁵²

Mindent összevetve, az orosz külpolitikában 1994-1995 fordulójára két álláspont kezdett kirajzolódni a bővítés kapcsán. Az első szerint a visegrádi országok csatlakozása már eldőlt, az csak idő kérdése, ha pedig így van, akkor az orosz külügynek is igazodnia kell ehhez a helyzethez.⁵³ Ez tehát azt jelenti, hogy olyan biztonsági garanciákat kell kialakítani, melyek Moszkvának kellő védelmet nyújtanak. Ilyen kikötés lenne például a balti és a FÁK-országok NATO-csatlakozásának kizárása, vagy az új tagállamok területén állomásoztatható csapatok és fegyverfajták korlátozása (ami azt jelentené, hogy a szervezet katonai struktúrája nem kerül közelebb az orosz határokhoz, csak a politikai). Az egyik legfontosabb célmegjelölés szerint – melynek fő célja az volt, hogy a NATO jelentőségét csökkentse –, azt kell mindenekelőtt elérni, hogy az európai békefenntartás ügyét az EBESZ felügyelete alá helyezték.⁵⁴ Ebben az időszakban ugyanis az volt az orosz diplomácia legfontosabb célja, hogy olyan javaslatokat fogalmazzon meg, amelyeket a bővítés alternatívájának szánt. Ezek között a legfontosabb az volt, hogy reformálják meg az EBESZ struktúráját, illetve alakítsák át az Észak-atlanti Együttműködési Tanács működését is.⁵⁵ „*Oroszország előterjesztette és védelmezni fogja az összeurópai partnerségre vonatkozó saját koncepcióját. Az új Európa felépítményének alapvető eleme politikai téren az EBEE, katonapolitikai szempontból az Észak-Atlanti Együttműködési tanács (NACC) kell, hogy legyen.*”⁵⁶ Ezekkel a lépésekkel Moszkva azt szerette volna elérni, hogy olyan európai biztonsági rendszert építsenek ki, amelyikben Oroszország jelentős befolyásra tesz szert, és megkerülhetetlenné válik.

A másik, bizonyos szempontból sokkal radikálisabb nézőpont szerint, ha a nyugati országok ilyen mértékben figyelmen kívül hagyják Moszkva érdekeit, akkor az oroszoknak le kell számolniuk minden a Nyugat iránt táplált illúzióval, s saját önálló külpolitika kialakítására kell törekedniük.

Az orosz külügy irányítói a tárgyalásos forma mellett döntöttek. Ezt jelezte, hogy 1995 januárjában a felek többször is találkoztak külügyminiszeri, illetve külügyminiszer-helyettesi szinten. Először Talbott amerikai külügyminiszer találkozott Mamedov orosz külügyminiszer-helyetessel Brüsszelben. A találkozó legfontosabb célja az volt, hogy előkészítse a februári Talbott–Kozirjev találkozót, illetve Mamedov választ várt arra a javaslatra is, hogy Clinton és Jelcin együtt ünnepelje a második világháború végének ötven éves évfordulóját Moszkvában. Az utóbbira kiterő válasz kapott Talbott-tól. Ezek után Mamedov érdekes tervszettel állt elő. Azt javasolta, hogy az USA és Oroszország dolgozzon ki titkos megállapodást az év végéig, amelyben végül Moszkva beleegyezne a bővítésbe. Ezért cserébe a NATO részéről a következő lépéseket várnák el az oroszok. Először, hogy kollektív védelmi szervezetből kollektív biztonsági szervezetté alakuljon át, s ennek megfelelően módosítsa az 1949-es washingtoni szerződést. A legfontosabb pedig az lenne, hogy a szervezet szüntesse meg az orosz agresszivitást elrettentő történelmi feladatát, s a szövetségnek új külde-

⁵² Asmus 2003, 165.

⁵³ Sz. Bíró Zoltán: Oroszország és Kelet-Közép-Európa. In: *Kelet-Közép-Európa az ezredfordulón. Euroatlanti könyvtár II.* Budapest, Magyar Atlanti Tanács, 1999. 89–138; 125. (továbbiakban: Sz. Bíró 1999.)

⁵⁴ Sz. Bíró 1999, 125.

⁵⁵ Deák András: *Az orosz külpolitikai gondolkodás története (1992-1997).* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005. 104 (továbbiakban: Deák 2005).

⁵⁶ Részlet Jelcin elnök 1994. február 24-ei beszédéből a Szövetségi Tanácsban. In: *Oroszország. Tények és adatok 1995.* [Szerk.: Nanovszky György] Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995. 289–292; 291.

teként kell elköteleződni. Ilyen lenne például a terrorizmus elleni harc vagy a békefenntartás.⁵⁷ Egy másik fontos orosz feltétel szerint pedig Oroszország szerepet kapna a NATO döntéshozatali folyamatában, vagy politikai bizottsági tagként, vagy pedig részvételével kötelező jellegű konzultatív mechanizmust hoznának létre. Tehát az orosz álláspont szerint a szövetség csak akkor vehetne fel új tagokat, ha előbb saját szervezetét a fentiek szerint alakítaná át. Mamedov felvetéseire Talbott válasza egyértelmű volt: „*Kozirjev iszonyatosan nagy hibát akar elkövetni, javaslata az egész folyamatot kisíklathatja.*”⁵⁸ Talbott kijelentette azt is, hogy az orosz külügyminiszter téved, ha azt gondolja, hogy Washingtonban figyelemre méltatnak egy ilyen elképzelést.⁵⁹

Ilyen előzmények után került sor január 17-18-án a Kozirjev–Talbot találkozóra Genfben. Kozirjev először a Mamedov által ismertetett „csomag” egy enyhébb verziójával állt elő. Rövid idő múlva azonban beismerte, hogy „*a NATO-val az a széles körben elterjedt nézet az igazi baj, hogy a szövetség Oroszország számára még mindig idegen test.*”⁶⁰

Négy olyan kérdést sorolt fel Kozirjev, amivel véleménye szerint mindenképp foglalkozni kell, ha azt akarják, hogy Oroszország és a szervezet között az együttműködés sikeres legyen. Először is a NATO-nak azt kell demonstrálnia, hogy többé már nem ellenséget lát Oroszországban. A második problémát szerinte az jelenti, hogy hogyan lehet a szervezetről kialakult orosz nézeteket megváltoztatni. A harmadik gondot az okozza, hogy „szervezeti csapdával” állnak szemben, hiszen Oroszország a NATO partnere szeretne lenni, de ennek ellenére a szövetség döntéshozatala bezáródik előtte, s egyben átláthatatlan számára. Negyedszer pedig a bővítés pszichológiai vetületére hívta fel a figyelmet, ami abból adódott, hogy egy katonai szövetség közelebb kerül az ország határaihoz.⁶¹

A tárgyalásokról olyan hírek is kiszivárogtak, hogy Moszkva belement volna Lengyelország, Csehország, Magyarország csatlakozásába, ha ezen országok területére sem nukleáris fegyvert, sem csapatokat nem telepítenének, tehát ha a szervezet katonai struktúrája nem kerül közelebb az orosz határokhoz.⁶² Fontos azt megemlíteni, hogy ezeket a tárgyalásokat orosz részről szigorúan bizalmasan kezelték. Az amerikai fél viszont kiszivárogtatott bizonyos részleteket, nem kis politikai vihart kavarva ezzel Moszkvában.⁶³ Ennek az lett az eredménye, hogy Kozirjev – vélhetően Jelcin nyomására – már márciusban visszavont mindenféle kompromisszumra vonatkozó javaslatot, ezzel is cáfolva azt az amerikai vádat, hogy Moszkva a felszínen keménynek mutatkozik, ám a színpalak mögött mégis hajlik a kompromisszumra.⁶⁴ A kompromisszumos tárgyalások voltak orosz részről az utolsó próbálkozások a meg egyezésre. A tárgyalások felszínre kerülése adta meg a végső lökést a Nyugattal való szakításhoz, amit 1995 márciusában tulajdonképpen Kozirjev is bejelentett, amikor úgy nyilatkozott, hogy az orosz „saját út” politika zöld jelzést kapott.⁶⁵

Clinton elnök végül is még márciusban elfogadta Jelcin meghívását az 1995. májusi megemlékezésre Moszkvába. Amerikai források szerint azonban ebbe csak tanácsadói jelentős unszolására ment bele az amerikai elnök, akik attól tartottak, hogy

⁵⁷ Asmus 2003, 166.

⁵⁸ Idézi: Asmus 2003, 166.

⁵⁹ Asmus 2003, 167.

⁶⁰ Idézi: Asmus 2003, 168.

⁶¹ Asmus 2003, 168.

⁶² Nagy Gábor 1995, id. hely.

⁶³ Sz. Bíró 1999, 125.

⁶⁴ Nagy Gábor 1995, id. hely.

⁶⁵ Deák 2005, 108.

ha visszautasítaná, az tovább rontaná az egyébként sem túl jó viszonyt.⁶⁶ Ezen a csúcson is a NATO bővítés volt a középpontban. Azonban nem csak ez okozott konfliktust, hanem a csecsenföldi helyzet és az iráni atomüzlet⁶⁷ miatt is fagyos volt a hangulat. A feszült légkörű csúcstalálkozó után szertefoszlni látszott a kompromisszum reménye.⁶⁸

Ehhez járult még hozzá az is, hogy szintén 1995 májusában jelent meg Moszkvában egy dokumentum, amely a bővítés elutasítását doktrína szintjére emelte. Az *Oroszország és a NATO* címet viselő dokumentumot a külpolitikai elit és az elnök mellett működő Kül- és Védelempolitikai Tanács dolgozta ki. Fő jelentősége abban van, hogy felhívja a külpolitika irányítóinak figyelmét: úgy kell válaszolni a bővítéssel jelentkező kihívásra, hogy az kerülje a szélsőségeket. Így mentes legyen mind a konfrontációs szovjet retorikától, mind a nyugatbarát „romantika” elemeitől, ugyanis mindkettő az orosz nemzeti érdekek ellen hatna.⁶⁹ A megfogalmazásból viszont az is kitűnik, hogy retorziókat próbál megfogalmazni arra az esetre, ha az érintett kelet-közép-európai országok csatlakozása bekövetkezne. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni: a jelentés elkészítői figyelmen kívül hagyták azt, hogy nem elsősorban a NATO erőltette a bővítést, hanem a térség államainak részéről mutatkozott rá igény már a 90-es évek elejétől. Szó sincs arról, hogy ez valamiféle nyugati törekvés lett volna azzal a céllal, hogy Oroszországot elszigetelje. Az, hogy ekkor Brüsszelben foglalkoztak a kérdéssel, elsősorban az érintett országok politikai elitjének kitartó próbálkozásainak köszönhető.⁷⁰

A jelentés vizsgálja mindhárom közvetlenül érintett fél – NATO, kelet-közép-európai országok és Oroszország – érdekeit, s meghatározza Moszkva számára tett ajánlatait. A jelentés szerint a NATO szempontjából úgy merül fel a kérdés, hogy „bővítés vagy halál”, ami azt jelenti, hogy a taglétszám növelése nélkül a szervezet fokozatosan elhalna, illetve funkcióját vesztené, azaz csak ez nyújt új célokat a szervezetnek, ami így meghosszabbítja fennmaradását.⁷¹ Emellett a bővítés lehetősége tulajdonképpen kárpótlás a három országnak az EU integráció késése miatt. Végül pedig a szervezet terjeszkedése a hidegháborús győzelem geopolitikai kiaknázására irányul, mégpedig úgy, hogy Oroszország a belpolitikai válságból való kilábalása után se tudja megerősíteni európai befolyását.⁷² A csatlakozni kívánó országokat felemásan értékeli a dokumentum. Egyrészt csatlakozási törekvéseiket érthetőnek és jogosnak nevezi. Kijelenti, hogy „*elvileg Oroszország érdekelt abban, hogy a régió országai stabilak legyenek, hogy politikai vezetésük viszonylag nyugodtan érezhesse magát*”.⁷³ Másrészt viszont hangsúlyozza azt is, hogy „*Oroszország és a közép- és kelet-európai*

⁶⁶ Nagy Gábor 1995, id. hely.

⁶⁷ Az oroszok négy reaktort készültek eladni Teheránnak, amit az amerikai fél nehezményezett, mivel Iránt a nemzetközi terrorizmus támogatásával és atombomba-építési tervekkel vádoltak. Moszkva viszont azzal védekezett, hogy ugyanolyan könnyűvízes reaktort akarnak eladni, mint amilyen Észak-Korea kap az Egyesült Államoktól, azért cserébe, hogy felhagy katonai célú atomprogramjával.

⁶⁸ A kapcsolatok lehülését jól mutatja, hogy még a moszkvai csúcstalálkozó előtt, Thomas L. Friedman, a neves külügyi újságíró úgy vélekedett: „*a következő találkozó, először a hidegháború vége óta, inkább fog emlékeztetni annak nézetkülönbségeire, mint az egyetértésre.*” (Thomas L. Friedman: *The Cold Peace*, *The New York Times*, 1995. április 26. <http://www.nytimes.com/1995/04/26/opinion/foreign-affairs-the-cold-peace.html>)

⁶⁹ Oroszország és a NATO. A külpolitikai és Védelmi Politikai Tanács tézisei. 1995. május 25. In: *Doktrínák és alternatívák. Az orosz külpolitikai gondolkodás: 1992-1998*. Budapest, COLPI, 1998. 181–194; 181. (továbbiakban: *Doktrínák* 1998.)

⁷⁰ Valki 1995b, 118.

⁷¹ *Doktrínák* 1998, 182.

⁷² *Doktrínák* 1998, 183.

⁷³ *Doktrínák* 1998, 184.

*országok NATO-bővítéssel kapcsolatos érdekei részben eltérnek egymástól: Oroszország nem tartja ezeknek az országoknak a NATO-ba való belépését optimális és kiegyensúlyozott válasznak aggodalmaikra, mivel ebben az esetben biztonságuk Oroszország biztonsági érdekeinek rovására fog megvalósulni.*⁷⁴

A jelentés Oroszországra vonatkozó tézisei szerint az Észak-atlanti Szerződés keleti irányú bővítése szemben áll Oroszország nemzeti érdekeivel. Fontosnak tartja a pszichológiai tényezőt is, amely szerint a bővítés a katonapolitikai izoláció érzését keltheti nem csak a politikai elitben, hanem a társadalom szélesebb rétegeiben is.⁷⁵ Ezzel összefüggésben figyelmeztet a lehetséges bővítés politikai hatásaira is. A legfontosabbnak azt tartja, hogy Oroszország nacionalistává válhat, elveszhet a Nyugatba vetett bizalma, illetve könnyen elveszhet a Varsói Szerződés felbomlása után kialakult semleges közép-európai zóna, valamint újfent megerősödhet a nukleáris elrettentés szerepe az orosz külpolitikában. A dokumentum nem csak az adott helyzetet értékeli, hanem ajánlásokat is megfogalmaz az orosz diplomácia számára. A szerzők szerint nem szabad abból kiindulni, hogy a bővítés biztosan, rövid időn belül bekövetkezik. El kell kerülni annak a látszatát is, hogy Moszkva kész lenne valamiféle kompromisszumra valamilyen kompenzációk árán. Nem lehet tovább orosz-NATO együttműködésről beszélni, ha nincs semmilyen biztosíték arra, hogy a bővítés 4-5 évvel eltolódik. A dokumentum egyik legfontosabb – és utólag helyesnek is látszó – megállapítása szerint Moszkvának azt is figyelembe kell vennie, hogy a bővítés nem egyik pillanatról a másikra következik be, azaz a döntéstől a ratifikálásig sok minden történik, s ezalatt az orosz diplomáciának bőven adódik lehetősége a manőverezésre.⁷⁶

A jelentésben megfogalmazott véleményekből az is kitűnik, Moszkvában belátták már, hogy a bővítés tényévé vált, a kérdés csak a mikor és a hogyan. Ennek ellenére az orosz politikai élet nem adta jelét a beletörődésnek. 1995 végére az elutasítás doktrínája, mely addig főleg politikai nyilatkozatok, szakértői vélemények és publikációk formájában volt jelen, a hivatalos orosz álláspont rangjára emelkedett. Az orosz parlament felsőháza nyilatkozatot fogadott el a *NATO keleti bővítéséről* címmel, amely leszögezi, hogy Oroszország, mint a kontinens legnagyobb országa, nem szemlélheti tétlenül a bővítés körüli fejleményeket. A „*NATO katonai gépezetének az Orosz Föderáció határaihoz való közelítése komoly veszély jelent Oroszország politikai, gazdasági és katonai biztonsága számára*”⁷⁷, ezért az orosz felsőház tiltakozik a bővítés ellen, s felhívja az érintett országok vezetőit politikájuk felülvizsgálatára.

A fentieknek részben ellentmond, de egyben megfelelően bizonyítja az orosz diplomácia bizonytalanságát és a külpolitikai döntéshozatalban meglévő rendezetlen állapotokat, valamint a hangzatos kijelentések és a tényleges diplomáciai lépések közötti különbségeket, hogy az egyre elutasítóbb moszkvai hangnem ellenére, 1995. májusában, Noordwijkban elfogadták az NATO és Oroszország közötti kibővített párbeszéd és együttműködés dokumentumát. Ebben gyakorlatilag lefektetik a sokrétű együttműködés alapelveit. Olyan fontos problémákat érintettek mint például az európai biztonság kérdései, a védelmi ipar konverziója, kölcsönös egyeztetés a katonai doktrínákkal, illetve stratégiákkal kapcsolatban.⁷⁸ Legnagyobb jelentősége azonban mégis abban volt, hogy a Békepartnerségben résztvevő többi államhoz képest minő-

⁷⁴ Doktrínák 1998, 184.

⁷⁵ Doktrínák 1998, 185.

⁷⁶ Doktrínák 1998, 190.

⁷⁷ Idézi: Póti 1997, 219.

⁷⁸ *A NATO és Oroszország közötti kibővített párbeszéd és együttműködés területei.* Noordwijk Aan Zee, 1995. május 31. In: NATO dokumentumok 1994-1999. [Szerk.: Gazdag Ferenc] Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, 1999. 122–124.

ségileg magasabb szintű kapcsolatok kialakítása volt a cél. Ezt tükrözi, hogy „16+1” jellegű, ad hoc konzultációkat tartanak, azaz a szervezet külön szereplőként tárgyal Oroszországgal, ami óhajtott nagyhatalmi rangjának elismerését jelentette. Ennek hatására Kozirjev külügyminiszter határozott magabiztossággal tért vissza Moszkvába a noordwijki ratifikációról, s ki is jelentette, hogy a kelet-európai országok csatlakozása lekerült a napirendről.⁷⁹

1995 szeptembere azonban mindegyik érintett számára sorsdöntőnek bizonyult. Ekkor jelent meg Brüsszelben a *Tanulmány a NATO bővítéséről* című dokumentum.⁸⁰ Érdeemes részletesebben megvizsgálni ennek szövegét, hiszen egyrészt mindegyik fél pozíciójával, álláspontjával részletesen foglalkozik, másrészt pedig a szervezet a maga részéről ellentmondást nem tűrően kötelezi el magát az új tagok felvételére, részletesen megadva annak feltételeit és pontos menetrendjét. A bevezetőben az egyik legfontosabb kijelentés – leginkább Moszkva szempontjából –, hogy a NATO továbbra is tisztán védelmi célokat szolgáló szövetség marad.⁸¹ (A korábbi tárgyalásokon az orosz fél többször javasolta, hogy a szervezet védelmi szövetségből alakuljon át biztonsági szervezetté.) A csatlakozó országokra vonatkozóan a bővítés egyik legfontosabb alapelve, hogy „egészítse ki párhuzamos folyamatként az Európai Unió bővítését, mely a maga részéről ugyancsak jelentősen hozzájárul a keleti új demokráciák biztonságának és stabilitásának növeléséhez.”⁸² A dokumentum legnagyobb részében természetesen a csatlakozás körülményeivel foglalkozik. Többek között részletezi a Békepartnerség szerepét, foglalkozik a bővítés katonai és védelmi következményeivel, valamint azzal is, hogy hogyan kell haladni a bővítés folyamatának.

A tanulmányban külön fejezet foglalkozik a NATO és Oroszország közötti kapcsolatokkal. Ennek bevezetőjében megállapítják, hogy milyen kapcsolat alakult ki a két fél között az 1995. május 31-én aláírt noordwijki megállapodásig. Ezek után pedig a későbbi kapcsolatok alapelveiről esik szó, melyeknek egyik fundamentuma az kell, legyen, hogy a kapcsolatoknak, „a kölcsönös tisztelet és bizalom elvén kell alapulniuk, és el kell kerülniük az olyan ’meglepetésszerű’ döntéseket bármely fél részéről, amelyek a másik fél érdekeit érinthetik”.⁸³ A NATO pedig – Moszkva aggodalmaira való tekintettel is – a maga részéről igyekszik a dokumentumban egyértelművé tenni, hogy a bővítés nem fenyeget senkit, s fő célja, hogy széleskörű együttműködésen alapuló európai biztonsági rendszert hozzon létre.⁸⁴

Véleményem szerint, ha kicsit alaposabban vizsgáljuk a dokumentumot, akkor könnyen megakadhat a szemünk egy sajátos ellentmondáson. A dokumentum *1/b. A bővítés alapelvei* című fejezet hetedik pontjában kijelenti, hogy „a szövetségen kívül egyetlen államnak sincs vétőjoga vagy beleszólása a folyamattal és a döntésekkel kapcsolatban.”⁸⁵ Ezzel szemben a *2/a. Bevezetés – A NATO-bővítés átfogóbb megközelítésben* című részben arról van szó, hogy a „NATO kapcsolatai más európai országokkal, legyenek azok akár együttműködési partnerek, akár nem, fontos tényezői a

⁷⁹ Oroszország és a NATO. *Időre játszanak*. In: HVG, 1995. június 10. (23. szám) 25-27.

⁸⁰ A teljes dokumentum szövege angol nyelven: <http://www.nato.int/docu/basicxt/enl-9501.htm> magyarul: *Tanulmány a NATO bővítéséről*. In: *Külpolitika* 1995/3–4. 157–181. (továbbiakban: *Tanulmány a NATO bővítéséről* 1995.)

⁸¹ *Tanulmány a NATO bővítéséről* 1995, 157.

⁸² *Tanulmány a NATO bővítéséről* 1995, 159.

⁸³ *Tanulmány a NATO bővítéséről* 1995, 165.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ *Tanulmány a NATO bővítéséről* 1995, 159–160. („No country outside the Alliance should be given a veto or droit de regard over the process and decisions.” <http://www.nato.int/docu/basicxt/enl-9502.htm>)

*bővítési folyamattal kapcsolatos döntések meghozatalának [...].*⁸⁶ Még szintén ezen a fejezeten belül hangsúlyozzák, hogy Európában nem lehet szó „befolyási övezetekről”.⁸⁷ Az előző példa – ha nem is az Oroszországgal kapcsolatos részben és burkoltan is –, egyértelműen Oroszországra utal. Ez jól érzékelteti a szervezet „bizonytalan magabiztosságát”, amely jelen volt a brüsszeli döntéshozók körében. Másrészt bizonyítja azt is, hogy tisztában voltak azzal: Moszkvát nem lehet kihagyni egy stabil európai biztonsági rendszerből. Az első kijelentés arra utal ugyan, hogy megvan a kellő határozottság, a későbbiekben azonban jól kivethető az együttműködési szándék és egyben kényszer.

1996 első felétől jelentkezett újfent a kompromisszumos megoldás lehetősége. Az 1996 januárjában Kozirjevet váltó Primakov külügyminiszter nyilatkozata szerint létezhet kompromisszumos megoldás, ha a szervezet katonai struktúrája nem kerül közelebb Oroszország határaihoz. Úgy fogalmaz, hogy „*Oroszország számára csupán egyetlen elfogadhatatlan körülmény van: a NATO katonai infrastruktúrájának határaira való kijutása. Minden más kompromisszum tárgyat képezheti*”.⁸⁸

Még 1995 végén napvilágot látott egy nemzetbiztonsági doktrínatervezet. Az *Oroszország nemzetbiztonsági politikája (1996-2000)* címet viselő dokumentum szintén szélsőségektől mentes álláspontot tükröz.⁸⁹ A bővítés kérdése nem áll a fejtegetések középpontjában, de több vonatkozásban is utalnak rá. A tervezet kimondja: Oroszország nem hagyhatja, hogy más hatalmak dominánssá váljanak – különösen katonai-politikai értelemben – a volt Szovjetunió területén.⁹⁰ Ami azonban leginkább a NATO-ra utal, az az, hogy meg kell akadályozni Oroszországgal szemben ellenséges koalíciók formálódását, beleértve Oroszországnak a volt Szovjetunió területén végrehajtott akcióival szemben formálódókat is.⁹¹ Az ehhez hasonló, poszt-szovjet térségre utaló kitételek elsősorban a három balti állam NATO-tagságát próbálják kizárni. Ezt látszik igazolni egy későbbi állítólagos Jelcin-levél, amely szerint az oroszok nem gördítenek akadályt a három közép-európai ország tagsága elé a balti államok kizárásáért cserében.⁹² Az orosz elnök javasolta még azt is, hogy az országok csak a szervezet politikai testületeihez csatlakozzanak.

1996 januárjában – mint láttuk – Primakov váltotta Kozirjevet a külügyminiszteri székben. A NATO és Oroszország vitája azonban tovább folytatódott. Az új külügyminiszter érkezésével egyértelműen véget ért a – Kozirjev idején is már egyre halványuló – atlantista külpolitika időszaka. Azonban az orosz diplomácia reálisan mérte fel saját lehetőségeit, aminek hatására megszületett a kompromisszum. Moszkva részéről ennek legfontosabb állomása az 1997. májusában *A NATO és Oroszország közötti kölcsönös kapcsolatok, együttműködés és biztonság alapokmánya* című dokumentum aláírása volt. Ebben több hangzatos kijelentést olvashatunk a két fél kölcsönös viszonyáról, együttműködéséről a nemzetközi élet legfontosabb területein, valamint ekkor hozzák létre a NATO–Oroszország Állandó Közös Tanácsot is. A szerződés preambulumban kijelentik: „*A NATO és Oroszország nem tekintik egymást ellenségnek. Közös céljuk a múlt örökségét jelentő korábbi szembenállás és versengés*

⁸⁶ Tanulmány a NATO bővítéséről 1995, 161. („*NATO's relations with other European states, whether cooperation partners or not, are important factors to consider in taking any decision to proceed with the enlargement process [...]*”). <http://www.nato.int/docu/basicxt/enl-9503.htm>

⁸⁷ Tanulmány a NATO bővítéséről 1995, 161.

⁸⁸ Idézi: Póti 1997, 223.

⁸⁹ Nagy 2006, 45.

⁹⁰ Póti 1997, 220. (Ebből is jól látszik, hogy a 90-es évek közepére Moszkva részéről újfent megjelenik a befolyási övezetben való gondolkodás.)

⁹¹ Uo.

⁹² Póti 1997, 224.

*felszámolása, valamint a kölcsönös bizalom és együttműködés erősítése. [...] E kötelezettség-vállalásnak a legmagasabb politikai szinten történő vállalása jelzi egy alapvetően új kapcsolat kezdetét a NATO és Oroszország között.*⁹³

Összegzés

Az egész vitát végleg Lengyelország, Csehország és Magyarország 1999. márciusi NATO csatlakozása zárta le.

A legfontosabb kérdés az, hogy a NATO keleti bővítése miért kerülhetett az orosz külpolitika középpontjába, illetve, hogy mitől tartottak Moszkvában és ez mennyire volt megalapozott. A kozirjevi időszakban az orosz álláspontok nagyon széles skálán mozogtak a NATO megítélésével kapcsolatban. Kezdvé a lehetséges tagság célként való megfogalmazásától, az ellenlépéseket kilátásba helyező elutasításon át, az esetleges elfogadásig, végül pedig a tudomásulvétel zárta a vitát. Moszkva szempontjából az jelentette a helyzet kettősségét, hogy egyrészt rá volt szorulva a Nyugatra, s elsősorban az Egyesült Államok segítségére a gazdasági, társadalmi és politikai átmenet sikeres megvalósításához. Azonban a Szovjetunió – főleg katonai értelemben legjelentősebb – utódállamként, s jogutódjaként az ENSZ BT-ben próbált megfelelő pozícióba kerülni. Orosz részről tehát minden bizonnyal attól tartottak a leginkább, hogy a Nyugat nem ismeri el nagyhatalmi státuszát és jelentőségét, s így kizsorul a világpolitika legjelentősebb döntéseiből, vagyis végérvényesen középhatalmi helyzetbe kényszerül. Azonban azt is hozzá kell tenni ehhez, hogy Moszkva részéről ez az elvárás a Nyugattal szemben nem volt teljesen jogos. A nyugati országok minden bizonnyal máshogy álltak volna ehhez, ha Oroszország jelentősebb területeken, például a gazdasági fejlődés, a tudományos fejlesztés, a demokratikus értékek érvényesítése tekintetében is nagyhatalom képét mutatta volna. Ezek az értékek azonban ekkor még kevésbé jellemzők Oroszországra. Ebből adódott, hogy az orosz külügy irányítói az országnak azt az oldalát próbálták mutatni, amelyik erősebb volt, ezért is kerültek előtérbe a katonai és biztonságpolitikai kérdések a nemzetközi kapcsolatok színterén. Az ekkor Moszkva birtokában lévő nukleáris potenciál jelentőségét tekintve ez érthető és stratégiai szempontból indokolt is volt részükről. Emellett azonban fokozatosan azt is be kellett volna látnia az orosz félnek, hogy a fegyverarszenál nem tehet szert jelentőségre az újonnan kialakult világrend politikai folyamataiban, „azaz nincs helye nukleáris zsarolásnak”.⁹⁴ Ez csak azt a célt szolgálhatta, hogy a másik felet elriasszák az ilyenek használatától. Vagyis mondhatjuk, hogy az orosz diplomácia adottságaihoz képest túldimenzionálta lehetőségeit, s bizonyos helyzetekben a szovjet múltban hátrahagyott nagyhatalmi szerepben próbált föltűnni.

A NATO részéről is érvényesült egy kettős megítélés Oroszország esetében. Hivatalos formában Oroszország stratégiai partner volt, nem hivatalosan viszont potenciális veszélyforrás is. Ebben a legfontosabb tényezőt az jelentette egyrészt, hogy – tekintettel az Oroszországban kialakult belső problémákra – az ország az esetleges szétesés, a káosz állapotába süllyed, vagy egy ellenséges diktatórikus rendszer üti fel

⁹³ A NATO és Oroszország közötti kölcsönös kapcsolatok, együttműködés és biztonság alapokmánya. In: Dunay–Tálas 1997, 383–394; 383.

⁹⁴ Valki 1995b, 120.

a fejét.⁹⁵ Másrészt pedig az orosz katonai és térségbeli nagyhatalmi státusz tudatában a Nyugat sem vehette komolytalanul a moszkvai álláspontokat.⁹⁶

Oroszország szempontjából a kérdés csak az, hogy a bővítéstől való félelmek mennyire voltak megalapozottak. Moszkvában azt sérelmezték leginkább, hogy a bővítéssel Oroszország közvetlen határaihoz érnek a NATO fegyveres erői. Ehhez azonban a NATO-nak Ukrajnát és Belorussziát is integrálnia kellett volna, ami ekkor még távlati célként sem fogalmazódott meg Brüsszelben.⁹⁷ Az oroszok másik aggálya az elszigetelődéstől való félelemben gyökerezett, ami teljesen értelmetlennek tűnt. Ahogy Henry Kissinger fogalmaz: „*annak az országnak, amely tizenegy időzónát foglal magában Szentpétervártól Vlagyivosztokig, nincs igazán oka klausztrófóbiára.*”⁹⁸

A világ nagyhatalmai sem akartak semmiféle orosz ellenes szövetséget létrehozni. Mivel a bővítés kérdése egybe esett a nyugati „romantika” külpolitikájának felülvizsgálatával, megállapíthatjuk, hogy az orosz részről jelentkező egyre indulatosabb ellenkezés elsősorban stratégiai jellegű volt. Ezáltal próbálták érzékeltetni, hogy Oroszország még mindig nagyhatalom, s nem lehet kihagyni a világ ügyeit érintő legfontosabb döntésekből. Ezt bizonyítja az is, hogy 1999 áprilisában a három első sorban érintett ország csatlakozása tulajdonképpen akadálymentesen megtörtént. Oroszországnak a '90-es évek közepén megszabott legfontosabb feltételei is – az, hogy balti államok ne csatlakozzanak, illetve, hogy a bővítés 4–5 évvel kitolódjon – teljesültek, s ezáltal végül a Kremlben is úgy érezhették, hogy befolyással voltak az eseményekre, és bizonyos értelemben diplomáciai sikert könyvelhettek el.

A NATO bővítés vitája, illetve az ebből adódó fokozatos elhidegülés a Nyugattól azt vonta maga után, hogy az orosz külpolitika kezdett más vizekre evezni, s fokozatosan feladta a kizárólagos nyugati orientációt. Ennek szimbolikus példája lehet a Kínával felmelegített diplomáciai kapcsolatok, amelyek 1992-től többek közt éves rendszerességgel megtartott elnöki vagy külügyminiszteri szintű találkozókban realizálódtak. Másrészt az orosz diplomácia kezdett újra felfedezni olyan területeket, amelyek a Szovjetunió szétesése után szinte teljes mértékben kívül estek Moszkva látókörén.⁹⁹ Ez is azt jelzi, hogy a NATO bővítés miatt kialakult vita alapvetően változtatta meg az orosz külpolitikát az évtized közepén.

⁹⁵ Nagy 2006, 37.

⁹⁶ Ezzel szorosan összefügg, hogy a bővítés melletti végleges elköteleződés nem véletlenül vártott magára az 1996-os orosz elnökválasztások utánig. Nagyon sokáig úgy tűnt ugyanis, hogy a Nyugat bizalmát feltétlenül élvező Jelcin elnök nem tudja meghosszabbítani mandátumát. Az Orosz Föderáció Kommunista Pártjának vezetője, G. A. Zjuganov hosszú ideig esélyesnek mutatkozott a választások megnyerésére. Egy ilyen nem várt fordulat pedig alapvető változásokat indukálhatott volna a NATO-bővítés kapcsán is.

⁹⁷ Valki 1995b, 120.

⁹⁸ Henry Kissinger: *Diplomácia*. Budapest, Panem-Grafo, 1997. 818.

⁹⁹ Például a NATO-bővítés kapcsán központban lévő kelet-közép európai államok a közvetlen kapcsolatok szintjén háttérbe szorultak. Ennek fő oka a kezdeti túlzott nyugatos orientációban keresendő, hiszen az orosz diplomácia még a látszatát is kerülni próbálta, hogy a korábbi szovjet érdekszféra területein jelentősen beavatkozik.